

גישה חדשה אל קהלת ג'

מאת

יהודה ת' רדאי

1. בעמודים הבאים אנסה לפתור קושי מקשיי מגילת קהלת. אניח מראש, שידועים לקורא גם הקשיים, גם התירוצים שהוצעו ולכן לא אכביד במובאות מן הספרות המקצועית. אולם כבר עתה אכריז בפה מלא, שאין הדברים הבאים אלא משום הרחבה לדברי הרב ר' גורדיס במהדורה האחרונה של פירושו¹. אחת מתרומותיו המקוריות הרבות היא, שלא גרס כחדשים "גלוסות" של מהדירים "חרדים" בכל אותם מקומות, שקהלת סותר את עצמו, אלא פתר אותם כמובאות מספרות החכמה הקונוונציונאלית או כ"משלים קדמוניים", שקהלת מצטט אותם ומתוכח עמהם².

2. קודם-כל אטען, שכל פרק ג' יחידה אחת היא ושלא יחולק, בניגוד לרוב ובניגוד לגורדיס, לשני קטעים פס' א—טו, טז—כב, מלבד נימוקים אחרים יעיד הפסוק יז "כי עת לכל חפץ ועל כל מעשה שם", שהנהו חזרה מילולית כמעט על פסוק א "לכל זמן ועת לכל חפץ" ועל פסוק יא "את הכל עשה יפה בעתו". שנית אטען, שמלבד הציטאטות, שהכיר גם גורדיס בפס' יז ו"יח ואף בפס' א ("an accepted datum of experience"), אנוסים אנו להניח כהשקפה דתית הנוגדת את דעתו של קהלת גם "את הכל עשה יפה בעתו" (פס' יא).

3. המובאות הרבות והסתירות שבין פסוק לפסוק מעלות על הדעת לקרוא את כל פרק ג' כוויכוח בין קהלת ובר-פלוגתא, מעין "חכם" בן אסכולת המוסכמות המקובלות. תפיסה זאת טעונה הוכחה, שיש במקרא דרשית ללא מלות-פתיחה "ויאמר" וכיו"ב, ואמנם אין דרשיחים כאלה נדירים כלל וכלל. בישעיהו נ"ב, יג עד נ"ג, יב מתחלפים בלא מלות-פתיחה דברי ה' ודברי מלכי האומות, בירמיהו י"ב, א—ו מתחלפים כך דברי הנביא ודברי ה', בירמיהו כ"ו, יח—כ דברי הסניגוריה והקטיגוריה, במיכה ו', ג—ח דברי ה', דברי העם ודברי ה', בחבקוק א', ב—יז דברי הנביא ודברי ה', ועוד. כמובן, מצינו דבר ותשובתו בלי מלת-הכרע ביניהם בשירי-השירים לרוב, וטור-סיני הציע שגם מזמור יט זיכות תיאולוגי הוא. עתה יש עוד להביא ראיה, שייטכן במקרא חילוף דברי המדברים לא רק בין פסוק לפסוק, אלא גם בתוך הפסוק עצמו, אפילו ידבר המדבר רק מלה אחת. והנה בישעיהו כ"ז, ד פותח הכרם ומסיים האויב, בשופטים כ"א, ח פותח השואל ומסיים המשיב, ובשמואל א' ט', יב—יג עונות חמש בנות-העיר חמש תשובות סותרות

R. Gordis, *Koheleth, the Man and his World*³, Schocken, New-York, 1968 1

R. Gordis, "Quotations as a literary usage in Biblical, Rabbinic and גם ראה גם 2
Oriental Literature", *HUCA*, vol. 22 (1949).

זו את זו לשאלה קטנה אחת. שיסוע דברים עליידי קריאות-ביניים קצרות ("והנביאים?") נמצא בזכריה א', ה ובדומה במיכה ב', ו.

ואם בסיפור הפורמאלי בנביאים ראשונים ובריתוריקה של נביאים אחרונים מותר כך, בקהלת הבלתי-פורמאלי לא כל שכן? ויכוח דרמאטי בענייני דת — דיספוטאציה בלע"ז — לא רק שלא יפתיע בקהלת, אלא יפתיע, אילו ויכוח זה חסר בספרון קונרטאברסאלי זה.

4. בקשיים רבים נתקשו מפרשים בפרק ג' וכאמור אין כאן המקום להזכירם כולם על הצעות פתרוניהם, ויעוין בספרים. להלן ארשום רק אלה הנמצאים מיושבים, אם נפתור פרק זה על דר-שיח.

פס' א: מאמר פוזוטיביסטי, שאינו מתיישב עם עמדתו הנגאטיבית של קהלת. פס' ב—ח: המסקנות המוסקות מן המאמר הנ"ל חורגות בהרבה מן התועלתיות המעשית של האמרה הקודמת.

פס' יא: ראש הפסוק מחייב "את הכל" וסופו מסייג את הנאמר, מסתייג ממנו ושולל אותו.

פס' יז: כיוון שהנחמה, שיש בית-דין של מעלה, סותרת את השקפת קהלת, מוחקים אותה החדשים כ"גלוסה". ועוד: המלה שם יוצאת דופן הן מבחינת התחביר, הן מבחינת משקל התקבולת. מציעים לנקדה בש' שמאלית או לפרשה מלשון שמאי, שומה, אך לא הועילו כלום.

פס' כא: את המבנה המזור מתקנים "לא ברם האלהים" או "לבר מהאלהים". פס' יט: יש גורסים ולראות בל' פתוחה (הפעיל). השאר מוקשה ונמתק כדיטוגראפיה או כשיבוש, שאין לו תקנה לעולם.

פס' יחב: הכול שפיר ו"טיפוסי לקהלת", חוץ מהניקוד הסוטה של מקרה (פעמיים) בסגול תחת צירי כדין הנסמך.

פס' יחא: המלים העלה, הירדת מנוקדות בה' הידיעה, בעוד שההקשר והתחביר תובעים את ה' השאלה. רבים רואים כאן מאמץ של קורא "אורתודוכסי" להמתיק את דברי קהלת המרים.

5. מפליא אולי, שמצאתי קושי רב באותו פסוק דווקא המשביע את רצון הפרשנים, הלא הוא פס' יח. הללו אומרים, שפשוטו כמשמעו, כלומר, שבחלקו הראשון הוא משווה (ש' פתוחה) את חייהם (= קורתיהם) של האדם והבהמה, כי שניהם אך גורל שרירותי (= מקרה) הם, ובחלקו האחרון משמיע קהלת את האמת הבנאלית למדאי, ששניהם ימותו בסופם, אולם מן הנמנע לפרש כך "כי מקרה בני-האדם ומקרה הבהמה". שוויון מוחלט יובע לפי משפט הלשון העברית לעולם בהישנות הקידומת כ' לפני שני ה-comparanda או, לצורך נחץ, בבוא כן תחת כ' השוויון השנייה. לפיכך יאמר הכתוב:

כסוס כפרד (תה' ל"ב, ט); — כמוך כפרעה (ברא' מ"ד, יח); —
 כמוך כמוהם (שופ' ח', יח); — כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי
 כסוסיך (מל"א כ"ב, ד ועוד); כעם ככהן כעבד כאדוניו כשפחה
 כגברתה כקונה כמוכר כמלוה כלוה כנשה כאשר נשא בו (יש' כ"ד, ב);
 — כארכן כן רחבן (יח' מ"ב, יא); ועוד.

כך גם בעברית שלאחר המקרא. עיין פירש"י ברא' ל"ה, א. כמובן יודע גם קהלת עברית טובה ועליכן יכתוב אף הוא "כטוב כחוטא" (ט', ב), "כקול הסיר וכו' כן שחוק הכסיל וגו'" (ז', ו) ובפרט כמו פסוקנו "כמות זה כן מות זה". לא זכרתי ולא מצאתי במקרא מבנה לשוויון מוחלט כגון "מקרה בני-האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם" הצורם את האוזן העברית בזרותו — אם אמנם על שוויון מוחלט הוא מורה! לכן לא נאה תרגם גורדיס (עם רוב קודמיו) "the fate of men and the fate of beasts is the same", אלא צדק המדרש בקהלת רבתי ג. כד ואינו אפולוגטי באמרו "ורבי יצחק אמר... לא כשם שמקרה אדם כך מקרה הבהמה". מאידך, "ומקרה אחד להם" מה יהיה עליו? אלא מי שאמר רישא לא אמר סיפא ומי שאמר סיפא לא אמר רישא, והרי לך דו-שיח. אין ספק, שקהלת הוא שאמר "ומקרה אחד להם", כי אמר כך פעמיים במקומות אחרים (ט', ב, ג). מכאן, שרישא דקרא נאמר מפי בר-פלוגתא שלו. חזרה על שם לצורך פילוג, היינו בדרך דיסטריבוטיבית, אינה רק מותרת, אלא דרושה בלשון העברית, למשל — אחד מני רבים — "איש אחד איש אחד" (במד' י"ג, ב) ובפרט גם, מפני ה *waw* separativum "זאת אומרת בני וגו' וזאת אומרת לא כי בנך וגו'" (מל"א ג', כג). עכשיו יסתבר גם הניקוד המוזר של מקרה בסגול: "מקרה בני האדם ומקרה הבהמה" אינם שתי סמיכויות, אלא פעמיים נושא ונשוא, לשווא טורח אפוא גורדיס להביא שלוש דוגמות לניקוד חריג של שם-עצם מפורשי ל"ה בנסמך בסגול. אגב, דוגמותיו אינן דוגמות: בקהלת ב', ז מנקדים כתב-יד אחדים בצירי, בירמיהו י"ז, יח ייתכן משנה כנפרד בשימוש אדוורביאלי ואמנם אין אחריה מקף, ובבראשית מ"ג, טו השפיעו כנראה שיקולים איופוניים, כי גם כ' של כס"ף דגושה שם דגש קל שלא כדיון.

כאשר אמרתי לעיל, שפרק ג' זה דו-שיח הוא, כמובן דו-שיח פנימי אף הוא במשמע. כלומר, אין הכרח להניח שתי דמויות מדברות ממש, כי ברור הוא, שיוכל דו-שיח להתנהל בלב אדם בינו לבין עצמו. אדרבה, הביטויים "אמרתי אני בלבי", "ראיתי" ו"ידעתי" מורים בכיוון זה. דרמטיזציה מעין זאת תחבולה ספרותית נפוצה היא ודיינו להזכיר את הדיאלוגים של אפלטון, את הכתרי ובספרות הגרמנית החדשה את הוויכוחים הנוקבים בין ה"אופטימיסט" הנבון וה" *Nörgler*" הסרקאסטי ב- *Letzte Tage der Menschheit* מאת קארל קראוס.

6. לאור כל אלה ארשום להלן את פרק ג כלשונו, אך מפורס לשתי *dramatis personae*, ובצדו פראפראזה בלשון ימינו:

החכם: לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים.
ראה, ידידי, מה נאה עולם זה, שהכול ייעשה בו דבר דבר במועדו.

קהלת: עת ללדת ועת למות עת לטעת וגו'. מה יתרון העושה באשר הוא עמל. ראיתי את העניין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו.
נאה אמרת? אתמהא! הרי כל מעשים מבטלים זה את זה! מה בצע בעשייה, אם סכומם הוא אפס? מבשרי חזיתי, שהן המעשה הרב, הן המסקנה הזאת עינויים הם, שהטיל אלהים על האדם להתענות ולהתלבט בהם.

החכם: את הכל עשה יפה בעתו.

ואני בשלי: הכול מסודר ומתוקן על-דיו
בכי טוב...

קהלת: גם את העלם נתן בלבם מבלי
אשר לא ימצא האדם את
המעשה אשר עשה האלהים
מראש ועד סוף.
ידעתי כי אין טוב בם כי אם
לשמוח ולעשות טוב בחייו.

מדוע אפוא נטע אלהים בלבנו את תחושת
הנעלם שבעולם ואת הסקרנות לדעת להבין
את מעשהו, בעוד שלא נוכל לדעת כי אם
אפס קצוהו של המעשה, אשר הוא עושה?
מכאן אני למד, שאין טובה בהם, בחיים
אלה, אלא להשתדל להיות מאושר ככל
שאפשר, כל עוד אדם חי על האדמה הזאת.

החכם: וגם כל האדם שיאכל ושתה
וראה טוב בכל עמלו מתת
אלהים היא. ידעתי כי כל אשר
יעשה האלהים הוא יהיה לעולם
עליו אין להוסיף וממנו אין
לגרע.

נכון, אך כלום לא תודה גם אתה, שאף
עצתך זאת להיגנות בחינת *carpe diem*
עשויה להתקיים רק, אם אלהים נתן בך
את היכולת להיגנות? אמנם עליי להודות,
שחוקים נצחיים שליטים, שאין בידינו
לשנותם לעולמים...

קהלת: והאלהים עשה שיראו מלפניו.

...כן, ואחד מהם הוא, שיחיה האדם לא
באהבת הבורא, אלא ביראת-תמיד מפניו.
הדברים יגעים, אבל, כאמור, אין לשנות
אותם, כי כך היו מאז...

החכם: מה שהיה כבר הוא ואשר להיות
כבר היה.

קהלת: והאלהים יבקש את הנרדף,
ועוד ראיתי תחת השמש מקום
המשפט שמה הרשע ומקום
הצדק שמה הרשע.

פיך ענה בך: אין טעם גם במעשי האלהים,
שכן אף הוא אך חוזר על עצמו. אנכי
תטען, שהכול נאה עשה, בשעה ש-
Summum ius summa iniuria?

אין אדם יכול לקוות למשפט צדק עלי
אדמות, אלא נהפוך הוא: מרבה משפט,
מרבה עוול.

החכם: אמרתי אני בלבי את הצדיק
ואת הרשע ישפט האלהים כי
עת לכל חפץ ועל כל מעשה
קהלת: שם.

ייתכן, אבל יש לנו נחמה: יש בית-דין-
של-מעלה ובו יאזון העוול. הוא שאמרתי
לך: גם איוון זה יבוא אי-פעם...
... אבל באיחור — אחרי העוול!

החכם: אמרתי אני על דברת בני האדם
לברם האלהים.

דעתי אחרת: דווקא בשאיפה זאת לצדק
המענה כל-כך את הנפש הבריל האלהים את
בני האדם משאר הבריות, כדי שיחוש...
וכדי שיראו שהם שווים לבהמה באשר
לטבעם ובעיני עצמם.

קהלת: ולראות שהמה בהמה המה
להם.

טעות! מקרה נפרד הוא האדם ומקרה
נפרד היא הבהמה...

החכם: כי מקרה בני האדם ומקרה
הבהמה.

- קהלת: ומקרה אחד להם, כמות זה
 אדם כבעל-חיים ימות.
 מובן מאליו, שסוף שניהם למות, כי שניהם
 נפש חיה ככתוב בפרשת גן-עדן. הרי
 באמרי, שמקרה נפרד לשניהם, לא
 התכוונתי לומר, שהאדם יחיה לעד.
- קהלת: ומותר אדם מן הבהמה אין
 כי הכל הבל. הכל הולך אל
 מקום אחד הכל היה מן העפר
 והכל שב אל העפר.
- קהלת: מי יודע רוח בני האדם העלה
 היא למעלה ורוח הבהמה
 הירדת היא למטה לארץ.
- קהלת: ראיתי כי אין טוב מאשר ישמח
 האדם במעשיו כי הוא חלקו
 כי מי יביאנו לראות במה
 שיהיה אחריו?
- מניין לך ודאות זאת? ועוד: רק על הגוף
 דיברתי. כלום תכחיש, שיש באדם שאר-
 רוח ויכולת להתעלות על עצמו, מה שאין
 כך בבהמה?
- לשווא כל ההרהורים! ניסיוני המר לימד
 אותי, שרק אושר אישי הבנוי על היש
 המציאותי היא המטרה הנבונה היחידה
 לאדם, כי ממילא לעולם לא יביא עצמו
 לדעת מה מעבר לשעת מיתתו.
- אכן, דברי קהלת "סותרים זה את זה" (שבת יג), אך לא קהלת האיש סותר
 את עצמו.